

Богун М.О. Калейдоскоп як метафора та принцип естетико-інформаційного світовідношення / М.О. Богун, М.Б. Столяр // Вісник Чернігівського держ. пед. університету. – Вип. 20. – Філософ. науки. – Чернігів, 2003. – С. 15–18.

С. 15.

КАЛЕЙДОСКОП ЯК МЕТАФОРА ТА ПРИНЦИП ЕСТЕТИКО-ІНФОРМАТИВНОГО СВІТОВІДНОШЕННЯ

Богун М.О., Столяр М.Б.

Чернігівський державний педагогічний університет

імені Т.Г. Шевченка

Анотація на статтю

В статті розглядається принцип естетично-інформаційного світовідношення, який можна назвати принципом калейдоскопу. Розкриваються такі риси цього принципу як псевдо-предметність, поліцентризм, варіативність та інші. Автори ставлять проблему інформаційного забруднення поля сучасної культури та пишуть про можливість подолання такого забруднення.

При первинному розгляді може здатися, що калейдоскоп виступає лише в якості іграшки, що репліцифікує умовний первісний набір геометрично-кольорових абстракцій з метою самодостатньої стимуляції ейдетичної уяви. Але цілком можливо говорити про *універсальний* характер цього приладу, здатного репрезентувати механізм інструментально-опосередкованого відношення до реальності взагалі.

В якості фрагментарної метафори калейдоскоп зустрічається у одного з засновників неокантіанства Отто Лібмана ¹; до цієї метафори звертаються деякі теоретики, що вивчають естетичну свідомість ХХ ст., але *калейдоскоп як певний принцип естетично-інформаційного світовідношення в філософсько-культурологічній літературі ще не досліджено. Окреслити основні риси цього принципу та його місце в сучасній культурі і є метою статті, що пропонується.*

Етимологія слова "калейдоскоп" (від грецьких слів: *καλός* – красивий; *εἶδος* – вигляд; *σκοπέω* - дивлюсь, розглядаю, спостерігаю) вказує на цей винахід як на *прилад для споглядання краси*. Припустимо вважати, що створено було цей пристрій у досить давні часи, можливо, ще у добу пізньої античності, у традиціях "прикладного" піфагореїзму, хоча ця обставина і потребує уточнення. Проте, навіть якщо його було створено значно пізніше, сам принцип калейдоскопу винайдено було в грецькій філософії, і не тільки в межах піфагореїзму, для якого світ у своїй основі є мерехтінням чисел-першооснов буття. Демокритівські атоми, з яких складається всесвіт, це ті ж маленькі фігурки-фрагменти, що утворюють калейдоскопічний візерунок.

За гігантський калейдоскоп стародавнім мореплавцям та пастухам слугувало зоряне небо. І в цілому стихії вогню, води, повітря (картини з хмаринок, наприклад), каміння (особливо дорогоцінного) завжди концентрували на собі чисто *споглядальну* увагу людини.

Дитина, коли до неї потрапляє калейдоскоп, поступає з ним практично саме так, як суто теоретично вчиняли із космосом представники ранньої грецької філософії – вона ламає трубку, висипаючи на підлогу різнокольорові фігурки. Та якщо грецькі філософи раділи своїм відкриттям "першооснов", то дитина відчуває глибоке розчарування, коли чарівні картинки перетворюються на різнокольорове сміття. Її відкриття не має для неї ніякої цінності, і вона жалкує за втраченою цілісністю образу. Редукціонізм ніколи не задовольняє духовних потреб дитини. Однак, навіть дитина, яка зрештою руйнує свою чергову іграшку, хоча б деякий час, все ж таки прагне відноситись до неї дбайливо не з точки зору прагматизму чи страху покарання. Цей час виявляє операціоналізацію вміння людини бути просто споглядачем.

Здавалося, утилітарно-предметна цивілізація повинна звести нанівець принцип чистого споглядання, але навпаки: саме сучасна

культура парадоксальним чином заохочує навички культу споглядання. Якщо ми придивимось уважніше до змісту різних форм світовідношення, то ми зробимо висновок про те, що "*принцип К*" (принцип калейдоскопу – далі будемо скорочувати) став одним з провідних.

Некласична культура, що вимагає від людини швидкої активної реакції в умовах перенасиченого інформаційного поля, створює "класичні" *інформаційно-вакуумні зони*, в яких людина нібито відпочиває. Інколи ці зони формуються за допомогою приладів "групи **К**": акваріум,

С. 16

електричний чи справжній камін, лампа, що викликає різнокольорове мерехтіння на стелі, світломузикальні прилади тощо. Ці прилади певною мірою компенсують людині спілкування з природою, прадавнє споглядання природних стихій.

Іншою формою захисту людини від надмірної інформації є довільне різке зниження пасивної і активної пам'яті. Викладачі вузів, яким за сорок, добре пам'ятають ті часи, коли кількість запланованих годин на рік була такою, що викладач міг знати усіх своїх студентів за прізвищами і навіть за іменами. Сьогодні зовсім молоді асистенти скаржаться, що вони не можуть згадати навіть прізвища тих студентів, які постійно працюють на практичних заняттях. Студентство як сукупність особистостей (саме таким своїм сприйняттям ця суспільна група завжди відрізнялася від інших груп) перетворюється в очах викладача на калейдоскопічно організовану масу. І це не дивно при сучасному навантаженні науково-педагогічних працівників вищої школи. З іншого боку, навчальні курси скорочуються до такого мінімуму, що і викладачі вже не завжди сприймаються студентами як особистості, а тільки як калейдоскопічна картинка певних вимог або перешкод, через які вони повинні пройти, за допомогою *самостійно* засвоєного матеріалу.

Однією з найважливіших засад "принципу К" є *псевдопредметність*. Сутність цієї псевдопредметності полягає в тому, що між людиною і світом розуміється така віртуальна дійсність, яка не вимагає ніяких активних емоційних чи предметних реакцій з боку людини.

Створення *псевдореальності* є перш за все змістом такого виду діяльності, як мистецтво. Але віртуальна дійсність, що будується мистецтвом, за формою сприйняття буває декількох видів. Один тип псевдореальності змушує людину переживати недійсне як реальне, а інший не пропонує навіть ілюзії реальності того, що відбувається, але гіпнотизує глядача у чисто споглядальному стані. Коли псевдодія припиняється, і людина виходить із стану гіпнозу, вона здивовано питає себе, навіщо вона усе це дивилася або слухала.

З числа естетичних феноменів, в яких реалізується принцип калейдоскопу, можна назвати і такі, що знаходяться в межах масової культури, і ті, що представляють елітарну естетичну свідомість. Абстракціоністський живопис спочатку (на початку ХХ століття) був прикладом реалізації "принципу К" в елітарній естетичній свідомості. Сучасне буття цього художнього напрямку зачіпає і сферу масової культури (наприклад, у дизайні і рекламі).

Чи не найяскравішим втіленням "принципу К" в масовій культурі сьогодення є феномен продукції Голівуду. Береться обмежена кількість "різнокольорових скелець" – типів образів, мімічно-психологічних реакцій, фраз, варіантів сюжету... На виході – безліч картинок і різних, і майже однакових. Якби ці фільми не задовольняли суто споглядальну потребу людини, їх існування в такій кількості варіантів просто неможливо було б пояснити.

Інший варіант псевдопредметності принципу "К": реальність "розбивається" як велике дзеркало на тисячі невеличких фрагментів, з яких вибираються такі, поєднання яких дає можливість створити

калейдоскопічну псевдореальність. Відрізняється ця віртуальна картинка від дійсності не тільки своєю фрагментарністю, але й певним ідеологічним наголосом.

Яскравим прикладом цього варіанту є естетико-інформаційна форма, у якій пропонуються сучасній людині політичні, суспільні та інші новини. Цікаво, що сучасні радіо- і телевізійні диктори уникають психологічних, емоційних реакцій. Спокійний (навіть формалістичний) тон диктора не змінюється, коли мова заходить про страшні епідемії, терористичні акти чи катастрофи. Така форма задає *пасивно-споглядальний "режим" сприйняття інформації*, в якому реалізується принцип "К".

Якби глядач дивився новини активно, тобто вибирав би корисну і дійсно нову для себе інформацію, яка не є поверхневим перебігом основних сенсацій, а представляє собою зміст, що може дати людині привід для більш-менш глибоких міркувань, то він би дивився новини значно рідше (якби взагалі дивився). Якби глядач спромігся "зламати" калейдоскоп, який називається "програмою новин", то його очам відкрилася б дуже обмежена кількість фрагментів, з яких складаються усі "новини", і такий жанр просто перестав би існувати. Але він існує і буде існувати, бо задовольняє не потребу знання, міркування чи співчуття, а потребу у чистому спогляданні.

Отже, калейдоскопічне сприйняття світу не тільки максимально знижує раціональність сприйняття, але й *дефасцинує* інформацію (вилучає з неї емоційний, особистісний момент), формуючи нечутливість, байдужість серця. Така нечутливість не є безстрасністю. Навпаки. Саме байдужість до нещастя інших людей, абстрактно-пасивна цікавість ("що

С. 17

там новенького?"), коли мова йде про страждання і смерть, є проявом егоїстично-пристрасної природи людини.

Вельми глибоко саме такий аспект світовідношення прослідкував через образ Івана Карамазова Ф.М.Достоевський у романі "Брати Карамазови". Байдужість до горя своїх ближніх (в тому числі і дітей, які страждають поряд із ним) поєднується в Івана з якоюсь хворобливою цікавістю до дитячих нещасть, що *описуються в пресі*, тобто до страждань "дальніх". Звичайно, що калейдоскоп з "дитячих сльозинок", які ретельно збирає Іван, має суто "ідеологічну" мету. Мова йде не про співчуття, не про прагнення допомогти, зменшити біль, підтримати... Мова йде про те, щоб захопити, заповнити ненавистю та відчаєм і тих, хто ще здатний любити. А з іншого боку - дати "ідеологічну" зброю в руки смердякових: "якщо Бога нема, то все дозволено".

Іншою засадою "принципу К" є *поліцентризм*. Калейдоскопічна картина, яку споглядає людина, не має певного смислового центру або акценту. Активність в такому спогляданні проявляється тільки у виборі кута зору. Наприклад, людина розглядає геометричний візерунок. При одному погляді якийсь фрагмент нагадує їй обличчя, при іншому – птаха чи тварину. В калейдоскопічних картинках, що створюються з певною світоглядною метою, поліцентризм інформаційного візерунку створює *ілюзію вільного інформаційного простору* та свободи вибору інформації. Саме тому ще однією засадою принципу "К" є *варіативність, яка є компенсацією або доповненням інваріантності*.

Принцип "К" застосовується саме там, де створюються умови, які унеможливають вихід за межі певного, обмеженого інформативного набору або роблять такий вихід малоімовірним. На жаль, в нашому житті ми дуже часто опиняємось у зачарованому колі калейдоскопічної реальності, коли маючи нібито значну кількість варіантів, ми не відчуваємо дійсної свободи вибору.

Ця ситуація є глибоко екзистенційною для сучасної людини. З одного боку, людина може відчувати провину за те, що маючи обрати щось серед

великої кількості варіантів, вона не задовольняється цією кількістю і не обирає. В іншому випадку почуття провини спонукає людину зробити якийсь вибір і потім жалкувати, що обрала зовсім не те, що є для неї справді потрібним. Прикладів можна навести безліч: від політичного життя до сфери торгівлі. Така ситуація є дуже характерною саме на ґрунті тих інформаційних просторів, що відкриваються для людини-носія української культури.

Якщо ж ми розглянемо умови, в яких існує особистість, що має вихід у досить широкий інформаційний простір, то перед нами відкриється інша слабка сторона такої можливості. Людина захлинається в інформаційному потоці і для того, щоб раціоналізувати пошук необхідного змісту, змушена скорочувати, кодувати інформацію так, щоб її можна було досить швидко знайти.

Придивимося пильніше до цієї ситуації з боку можливості реалізації найсуттєвішої буттєвої визначеності людини – свободи. Чи відрізняється положення людини в цих принципово різних культурних просторах в аспекті, що нас цікавить? *Чи створює перехід у "відкритий" інформаційний простір більшу можливість вільного вибору для людини ніж та, що існує в межах калейдоскопічно організованої культури? Фактично, це питання і є **основною проблемою**, яка розглядається в цій статті.*

Треба зазначити, що між скороченою формою інформації і повним текстом існує таке ж відношення як між змістом книги та її анонсом. Наприклад, в анонсі до роману Л.Толстого "Війна та мир" говориться, що перед нами найвеличніша пам'ятка російської літератури, зображення широкої картини життя російського суспільства в період 1805 – 1820 рр., народного характеру війни 1812 р. Чи вибрали б ми цей роман для читання, якби крім цього анонсу нічого про нього не знали? Мабуть, що "зображення широкої картини життя суспільства" досить невдала

характеристика тексту для людини, яка немає інших свідчень про нього. Але ж наростання кількості інформації в суспільстві веде нас саме в такому напрямку. Що там казати про можливість американського юнака вибрати і прочитати Толстого. Візьмемо українських школярів, для яких російська класична література потонула в курсі зарубіжної літератури.

С. 18

Наведемо сьогоднішній приклад: студенти однієї групи, якій було порекомендовано з теми "Культура XIX століття" прочитати "Євгенія Онєгіна" О.С.Пушкіна, прийшли на звичайне семінарське заняття з великим букетом квітів для викладача. Коли їх запитали, чому вони принесли квіти, вони сказали, що якби не порада викладача, вони ніколи б не знали про існування такого великого, дійсно безсмертного творіння. Вони дякували за щастя прочитати цей роман у віршах.

Але ж порада викладача в цьому випадку теж була певним анонсом. Тільки цей анонс був особистісним. Отже, розраховувати на таку підказку тоді, коли мова йде про пошук маловідомої інформації, ми не можемо. Звідси впливає необхідність скорочувати, кодувати інформацію таким чином, щоб її фасцинантна домінанта не втрачалася повністю. Варіантом такого типу скорочення є кліп.

О. Тоффлер у широко відомій книзі "Третя хвиля" пише: "Ми живемо у світі кліп-культури"², маючи на увазі не тільки рекламні ролики на певні товари, але й провідну форму існування тексту в межах сучасного інформаційного суспільства.

Перевагою *кліп-скорочення* є поєднання інформації з фасцинацією. Але наскільки інформаційне скорочення дає лише натяк на зміст повного тексту, так і фасцинантна компонента кліпу представляє дуже вузький спектр чуттєвого сприйняття. Підсилюватися ця компонента може лише завдяки звертанню до сфери грубо-тілесних почуттів. Передати психологічні тонкощі фасцинантна компонента кліпу не здатна. Що вже

казати про духовний та моральний зміст певних текстів! Отже, кліп-скорочення може представляти деякий зміст тільки в одній площині – площині товарної цінності тексту. Саме тому кліп може дати інформацію як про найдешевший товар, так і про найдорожчий, але *безцінне* кліп-скорочення представити не може. Тобто, щодо тих текстів і змістів, які фактично роблять людину людиною, жодне скорочення адекватно інформаційного шукача не зорієнтує. Та в умовах перетворення інформаційного простору на величезний смітник дійсно безцінні твори культури можуть просто потонути в купах інформації.

Завадити цьому певною мірою здатна широка і глибока гуманітарна освіта, яку сьогодні в Україні намагаються знівелювати. Якщо цей жахливий план реалізується повною мірою, то українці перетворяться на збайдужілих споживачів інформаційного сміття. Навіть радіоактивне забруднення не є таким небезпечним для нації, як забруднення її інформаційного поля, інформаційний "Чорнобиль".

Звичайно, сфера освіти не є тією сферою, що повністю визначає інформаційні можливості суспільства, але й надія на передові інформаційні технології теж є утопічною. *Тільки певна якість духовного життя визначає даровану Богом людині здатність відрізнити інформаційне сміття від дійсно корисного змісту.* Повною мірою цим даром володіли православні святі усіх часів. Коли до них приходили сотні людей з різних причин (в тому числі і з простої цікавості, престижних міркувань, корисних намірів, духового невігластва, непорозуміння та безлічі інших мотивів), вони ніколи не тонули в цьому інформаційно-людському потоці, а зразу визначали з усіх людей саме тих, хто дійсно потребував їхньої молитовної допомоги.

Блаженної пам'яті афонський старець Паїсій (1924 – 1994) говорив: "Когда совлечением ветхого человека очищаются душевные очи

христианина, то он и без технических средств видит на далеком расстоянии"³.

Литература:

¹ О. Libman. Kant und die Epigonen. Stuttgart, 1865. S. 211.

² Тоффлер О. Третья волна. – М., 1999. – С.278.

³ Паисий Святогорец. Слова. – Т.1. С болью и любовью о современном человеке. – М., 2002. – С. 147.